

Titelblad

Titel: Val av species och bestämdhetsform i ett test för finska grundskolelever.

Författare: Eeva-Liisa Järvinen, Projektet På väg mot kommunikativ kompetens: tillägnandet av svenskans struktur/ Åbo Universitet

Artikeln har tidigare publicerats i: Falk, C, Nord, A, och Palm, R. (red.) 2010: *Svenskans beskrivning 30. Förhandlingar vid Trettionde sammankomsten för svenskans beskrivning, Stockholm den 10 och 11 oktober 2008*. Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet. S: 154-163.

Artikeln handlar om ett grammatiktest som niondeklassare som fungerar som informanter i min doktorsavhandling har gjort under en lektion i svenska. Testet består av 28 satser där informanterna skulle välja det rätta alternativet av två substantivfraser med olika species eller form. Dessutom motiverade informanterna sina val på finska. Läromedlen och språket i dem spelar en tydlig roll i korrekthetsprocenten för substantivfraserna. Statistisk testning visar ytterligare ett samband mellan val av korrekt form och korrekt motivering, men ett centralt resultat är emellertid att informanterna som motiverar sitt val av form med någon grammatisk regel utgör en minoritet. Majoriteten av informanterna litar framför allt på sitt "språköra".

Ämnesord: Substantivfras, svenska som andraspråk, species, artikelbruk, explicit och implicit inlärning

Inlämnad till publikationsarkivet den 11 januari 2011

Eeva-Liisa Järvinen

1 Inledning

Att avgöra om en nominalfras har definit eller indefinit betydelse är bara det första – och ofta det lättaste – steget för en inlärare, när han skall bilda substantivfrasens bestämdhetsform. Svenskans speciesangivning är mycket invecklat: förutom substantivets form måste inläraren ta hänsyn till artiklarnas genus- och numerusformer och avgöra om det eventuella adjektivattributet skall böjas i genus, numerus eller species. Om nominalfrasen dessutom innehåller pronomina attribut, skall inläraren känna till hur dessa påverkar substantivets och adjektivets former (SAG 1: 229; SAG 2: 96–112, 219–220, 301–314, 406–412; SAG 3: 160-161, 163-166, 169-170, 175-176, se också tabellen i Järvinen 2008:188).

Det har ofta konstaterats att den svenska speciesangivningen och det svenska artikelbruket bereder svårigheter för alla som lär sig svenska som andraspråk – helt oberoende av inlärarens modersmål (Wijk-Andersson 1994: 380). Eftersom finskan saknar en obligatorisk, enhetlig speciesmarkering är det svårt för finnar att förknippa betydelskillnader med artiklar och böjningsändelser. Svårigheterna är naturligtvis störst i början av inläringen, men vissa kontexter bereder svårigheter t.o.m. för annars mycket avancerade inlärare.

Jag undersöker i min doktorsavhandling hur finskspråkiga grundskolelever tillägnar sig speciesangivningen och artikelbruket i svenskan under årskurserna 7-9, dvs. i 13-15 års ålder. I denna artikel koncentrerar jag mig på en del av mitt material, nämligen på ett test som jag utarbetat själv och som informanterna (n = 103) gjort i slutet av höstterminen i årskurs 9, dvs. efter två och ett halvt års svenskinläring. Testet består av 28 satser där informanterna skulle välja det rätta alternativet av två substantivfraser med olika species eller form. Dessutom motiverade informanterna sina val på finska. Frågor som jag hoppades få svar på med hjälp av testet är följande:

- Vilka fraser/frastyper är lättast/svårast?
- Hur motiverar informanterna sina val? Ger de explicita grammatikregler eller lutar de på sina implicita kunskaper i svenskan?
- Vilka fenomen är lättast att förklara med regler?
- Finns det något samband mellan val av korrekt form och korrekt motivering?

Testet koncentrerar sig på de mest centrala fenomenen i speciesangivningen och artikelbruket (exemplen inom parentes är tagna från testet). I en del fraser är det fråga om direkt anafor (t.ex. *Jag köpte en dator och en Dvd-spelare. Datorn/En dator gick genast sönder*), direkt deixis (t.ex. *En sol/Solen skiner idag*), indirekt anafor (t.ex. *Pappa köpte en bil. En motor/Motorn gick genast sönder*), indefinit betydelse (t.ex. *Island är en ö/ön mitt i Atlanten*), svagt referentiell betydelse (t.ex. *Tycker du om kaffe/kaffet*), dubbel bestämdhet (t.ex. *Den gamla mannen/Den gammal mannen är min morfar*) samt användning av possessiva och genitivattribut utan och med adjektivattribut (t.ex. *Vad tycker du om ditt rum/ditt rummet?*, *Har din gamla tv/gammal tv gått sönder?*). Grammatikterminologin följer Svenska Akademiens grammatik (se SAG 1: 229; SAG 2: 96–112, 219–220, 301–314, 406–412; SAG 3: 160-161, 163-166, 169-170, 175-176).

Jag har analyserat testresultaten genom att mata in dem i statistikprogrammet SPSS. Eftersom formvalen innebär val mellan två alternativ finns det två möjliga svar, dvs. rätt och fel. Motiveringarna informanterna gett har jag indelat i tre kategorier: ”rätt regel”, ”fel regel” och ”ingen regel”. Den sistnämnda kategorin innefattar både intuitiva svar (t.ex. ”Det låter helt enkelt bättre så”) och de fall där informanten helt låtit bli att svara, eftersom det väsentliga i dessa motiveringar är att informanterna gjort sina formval utgående från sin implicita kunskap.

2 Val av form

Bland de lättaste fraserna finns många olika frastyper¹: svagt referentiell betydelse (*Talar du svenska/svenskan* 95, *Tycker du om kaffe/kaffet*, 86), direkt anafor (*Jag köpte en dator och en Dvd-spelare. Datorn/En dator gick genast sönder*, 87), deiktisk bestämdhet (*En sol/Solen skiner* 86, *Pappa är på ett jobb/jobbet* 72, *De satt på ett golv/golvet* 72) och possessiva attribut (*din bror/din brodern* 83, *hans kompis/hans kompisen* 79). Dessa fraser är relativt enkla och förekommer i inläraarsvenskan redan på en tidig nivå (jfr

¹ Siffran efter exemplen anger hur många procent av informanterna som valde rätt alternativ i testet.

Axelsson 1994: 35). Gemensamt för alla dessa är också att de kan kallas för ”klassiker i finska läromedel”, dvs. dessa frastyper förekommer ofta i läroböckerna. Dessutom är de högfrekventa i målspråket.

Tabell 1: Korrekthetsprocenten i testet (andelen korrekta val, de undersökta fraserna är kursiverade)

Fras	Korrekthetsprocent
Talar du <i>svenska</i> ?	95
Vad gör du efter <i>skolan</i> i dag?	92
Jag köpte en dator och en Dvd-spelare. <i>Datorn</i> gick genast sönder.	87
<i>Solen</i> skiner idag.	86
Tycker du om <i>kaffe</i> ?	86
När kommer <i>din bror</i> tillbaka?	82
Matias och <i>hans kompis</i> leker på gården.	78
Pappa är på <i>jobbet</i> .	71
Jag hade fem kompisar hos mig i går. De satt på <i>golvet</i> .	71
Island är <i>en ö</i> mitt i Atlanten.	71
Vad tycker du om <i>ditt rum</i> ?	70
Vem är <i>din bästa vän</i> ?	69
Pappa köpte en bil. <i>Motorn</i> gick genast sönder.	65
Det finns <i>fyra musiker</i> i bandet.	61
Matias och Lasse äter <i>Lasses smörgåsar</i> .	59
Jag har <i>tre böcker</i> om indianer.	59
<i>Den snygga flickan</i> är min flickvän.	59
<i>Den röda väskan</i> är min.	58
Min mormor spelade gärna <i>kort</i> .	56
Har <i>din gamla tv</i> gått sönder?	54
De var på marknad. De kunde inte gå i <i>trängseln</i> .	54
Spelar du <i>fiol</i> ?	53
<i>Den gamla mannen</i> är min morfar.	52
Åker du gärna <i>buss</i> ?	52
<i>Det stora huset</i> är stadshuset.	52
Jag har ont i <i>huvudet</i> .	51
<i>De smutsiga väggarna</i> ser trista ut.	37
Hon är <i>lärare</i> .	31

2.1 Svagt referentiell betydelse

Vad gäller valet av form varierar korrekthetsprocenten mellan 95 och 31, och både den lättaste och den svåraste frasen handlar om svagt referentiell betydelse. Den lättaste frasen i testet var *tala svenska*. Frasen är strukturellt enkel, den innehåller ingen speciesböjning och den lärs ut mycket tidigt och upprepas ofta i inputen, varför många inlärare troligen har lärt den som helfras. Den svåraste frasen däremot innehåller en yrkesbeteckning i predikativ ställning: *Hon är lärare*. Upp till 69 % av informanterna ville förse substantivet med obestämd artikel, troligen efter engelskans modell. Också det faktum att svenskan har artikel om frasen också innehåller ett adjektivattribut (t.ex. *Hon är en bra lärare*) har kunnat spela in. Dessutom är *lärare* ett individuativt begrepp och sådana får oftast artikel i svenskan.

Många informanter har också problem med andra, relativt högfrekventa konstruktioner. I fraser som *spela kort/korten*, *spela fiol/fiolen* och *åka buss/bussen* är korrekthetsprocenten mellan 56 och 52, dvs. nästan hälften av informanterna har valt bestämd form. Många informanter konstaterar i sina motiveringar att dessa substantivfraser syftar på en viss referent. En möjlig förklaring till skillnaderna i korrekthetsprocenten mellan fraser av typen *tala svenska* och andra fraser med svagt referentiell betydelse är det faktum att *svenska* är ett dividuativt substantiv medan de andra (*ett kort*, *en fiol*, *en buss*) är individuativa: informanterna förknippar antagligen artikellösheten mer naturligt med oräknebara ord. Det är också intressant att *spela kort* och *spela fiol* har relativt låga korrekthetsprocent, eftersom informanterna fr.o.m. årskurs sju använt formellt sett identiska uttryck som *spela gitarr/piano* och *spela dataspel/fotboll/isbockey* i sina uppsatser. Dessa uttryck har kanske lärts in som helfraser men en del av informanterna tycks ännu inte ha börjat segmentera dem, dvs. använda delar av uttrycken i nya sammanhang. (se t.ex. Myles, Hooper och Mitchell 1998: 325-236.)

2.2 Definita nominalfraser

Tre fraser i testet är anaforiska och i en av dessa är anaforen direkt och i två indirekt. I direkt anafor är det fråga om en referent som är unikt identifierbar på grund av att den redan etablerats språkligt i det textuella rummet, t.ex. *Jag såg en konstig hund. Den/Hunden hade ingen svans*. Den anaforiska definitiva substantivfrasen implicerar alltså all den information som getts tidigare i samma text om samma referent. I indirekt anafor (se nedan) identifieras referenten tack vare dess unika relation till något annat som redan etablerats i det textuella rummet. (SAG 3: 156.) Direkt anafor är relativt sällsynt eftersom man vanligen använder pronomen för

att undvika upprepning av ett och samma substantiv (se t.ex. SAG 3: 163-164 och Wijk-Andersson 1994: 381). Finska läromedel framhäver dock kraftigt den direkta anaforen på bekostnad av den indirekta anaforen.

Det ovansagda syns också i mitt material: upp till 87 % av informanterna valde rätt form vid direkt anafor medan bara 65 % respektive 54 % av informanterna valde den rätta form i fråga om indirekt anafor: (*Pappa köpte en bil. En motor/Motorn gick genast sönder* respektive *De var på marknaden. De kunde inte gå i trängsel/trängseln*). En möjlig förklaring till den lägsta korrekthetsprocenten i är det faktum att själva ordet *trängsel* var främmande för informanterna och de var ovilliga att böja det. 22 % av informanterna som valde den rätta formen i den förstnämnda frasen kunde motivera sitt val genom att säga att det var fråga om motorn i den bil som det talas om. Å andra sidan motiverade 21 % av informanterna sitt (felaktiga) val genom att konstatera att motorn inte nämnts tidigare i texten. *De kunde inte gå i trängsel/trängseln* förklarades allra oftast inte med någon regel.

Deiktisk bestämdhet innebär att referenten är unikt identifierbar p.g.a. den utomspråkliga kontexten (SAG 3: 155-156, 159-160). Eftersom meddelandets sändare och mottagare har en gemensam föreställningsvärld kan substantivet förekomma i bestämd form trots att det inte nämnts tidigare (Hellberg 1987: 35). Korrekthetsprocenten i fråga om deiktisk bestämdhet varierar mellan 92 och 51. Den lättaste frasen var *Vad gör du efter en skola/skolan i dag*. De andra procenttalen var 86 (*En sol/Solen skiner i dag*), 72 (*Jag hade fem kompisar hos mig i går. De satt på ett golv/golvet* och *Pappa är på ett jobb/jobbet*) och 51 (*Jag har ont i huvud/huvudet*).

Efter skolan och *solen skiner* upprepas ofta i läromedel, varför det är förväntat att de är bekanta för majoriteten av informanterna. Dessutom är *solen* och *skolan* allmänt kända begrepp som informanterna troligen oftast sett i bestämd form. I båda fallen finns det visserligen även informanter som anser att referenten nämns för första gången och därför anser att obestämd form är den korrekta. Korrekthetsprocenten är relativt hög också i fråga om *på golvet* och *på jobbet*, men överanvändning av obestämd form är vanligare, eftersom substantivet enligt informanterna inte nämnts tidigare. Dessa resultat tyder – tillsammans med det som jag ovan konstaterat om indirekt anafor – på att flera inlärare anser att en substantivfras inte kan vara bestämd om den inte nämnts tidigare i texten. Några enstaka informanter tycks dessutom tro att de bestämda formerna är pluralformer och därför inkorrekta i sammanhanget.

Även om *ont i huvudet* är ett uttryck som förekommer i läromedlen är dess korrekthetsprocent mycket låg. Få informanter har motiverat sitt

formval med en regel, men den vanligaste motiveringen är att *huvudet* är en pluralform.

2.3 Indefinit betydelse

Korrektetsprocenten för *Island är en ö/ön mitt i Atlanten* var 71 och satsen stod på tionde plats bland de lättaste fraserna. Den avviker i viss mån från de nio fraser som jag kallar ”klassiker i finska läromedel”. Obestämd artikel anses i äldre undersökningar vara relativt krävande att tillägna sig: t.ex. Axelsson konstaterar att finskspråkiga svenskinlärare vanligen lär sig bestämdhetsändelsen före obestämd artikel. (Axelsson 1994: 99-101). Jag antar att informanterna här uppfattat *en* som räkneord, dvs. att Island är en av de öar som ligger i Atlanten. Korrektetsprocenten i fråga om obestämda pluralformer (*Det finns fyra musiker/fyra musikerna i bandet, Jag har tre böcker/tre böckerna om indianer*) är 61 respektive 59. Flera informanter har i fråga om den första frasen kommenterat att substantivet måste stå i pluralis. Eftersom obestämd pluralis i detta fall ser likadan ut som obestämd singularis har 31 % av informanterna valt formen med bestämdhetsändelse. I *tre böcker om indianer* har däremot prepositionsfrasen fått en del av informanterna att uppfatta frasen som definit.

2.4 Possessiva och genitivattribut

Ett intressant fenomen i materialet är fraser med possessiva och genitivattribut. Båda attributstyperna följer samma regel, dvs. substantivet står i obestämd form. Det syns emellertid en intressant skillnad i materialet: substantivfraser med ett possessivt pronomen som attribut tycks vara lättare än de fraser som har ett namn i genitiv som attribut. Fraserna *din bror/din brodern* och *hans kompis/kompisen* har båda en hög korrektetsprocent, 83 respektive 79, och även *ditt rum/ditt rummet* är korrekt i 70% av fallen. Korrektetsprocenten i samband med testets enda fras med genitivattribut *Lasses smörgåsar/Lasses smörgåsarna* är betydligt lägre, 59.

Det finns två fraser med både possessivt pronomen och adjektivattribut i testet: Av dessa visade sig *din bästa vän/din bästa vänner* vara något lättare än *din gamla tv/din gammal tv* (korrektetsprocenten 69 respektive 54). En möjlig förklaring är att *min/din bästa vän* är en helfras som ofta förekommer i läromedel. Det är också möjligt att det var lättare för informanterna att välja rätt substantivform (”vän”) än rätt adjektivform (”gamla”) i samband med ett possessivattribut.

2.5 Dubbel bestämdhet

Monica Axelsson konstaterade på 90-talet att den dubbla bestämdheten, dvs. frastypen som innehåller både bestämd artikel och adjektivets och substantivets bestämda form, är den svåraste nominalfrastypen för svenskinlärare oberoende av förstaspråket (Axelsson 1994: 99). Dubbel bestämdhet visade sig genomgående vara svår också för informanterna i mitt test: korrekthetsprocenten var som högst 59 och som lägst 37.

Överraskande nog behärskade informanterna bäst (korrekthetsprocenten 59) frasen där det gäller att ta hänsyn till både substantivet och adjektivet (*Den snygg flicka/Den snygga flickan*) eller bara substantivet (*Den röda väskan/ Den röda väska är min*). Korrekthetsprocenten var 59 respektive 58. I en fras där det gällde att välja den rätta formen av ett substantiv i neutrum (*Det stora huset/Det stora hus är stadshuset*) var korrekthetsprocenten 52. I en fras där informanterna väljer en rätt form av adjektivet (*Den gamla mannen/Den gammal mannen är min morfar*) är korrekthetsprocenten 52 (jfr. med 2.4 ovan).

Det svåraste fallet av dubbel bestämdhet var frasen där substantivet stod i pluralis (*De smutsiga väggarna/De smutsiga väggar ser trista ut*). Den låga korrekthetsprocenten (37 %) kan bero på att strukturen är relativt komplex: i den korrekta formen har substantivet två olika ändelser.

3 Om motiveringarna

Ett genomgående drag i motiveringarna är att informanterna oftast inte motiverar sina val med regler. I 26 av alla 28 fraserna i testet har minst 50 % av informanterna inte motiverat sitt val. De har vanligen hänvisat till sin intuition och konstaterat att det ena alternativet låter bättre än det andra eller alternativt låtit bli att svara.

Den absolut lättaste frasen att motivera var ”den klassiska typen” *Jag köpte en dator och en Dvd-spelare. Datorn gick genast sönder*, som 59 % av informanterna kunde förklara rätt. Den vanligaste motiveringen var skolboksregeln ”datorn har nämnts redan tidigare”. Också *Solen skiner* var lätt att förklara med en regel (”det finns bara en sol”, 42 % av alla motiveringar). Dessa hör också till de fraser där som informanterna bäst kunde välja den rätta formen och som sällan motiverades fel (9 respektive 3 %). I allmänhet är motiveringar med rätt regel sällsynta, vilket tyder på att explicit språkkännedom befinner sig på rätt låg nivå hos majoriteten av informanterna. I största delen av fallen ligger andelen motiveringar med korrekt regel mellan 15 och 3 %.

Den fras som oftast förklarades fel (36% av motiveringarna) var en av fraserna med possessivattribut (*ditt rum*). De som gett fel förklaring hade också valt fel form (dvs. *ditt rummet*) och förklarat att det var fråga om ett

visst rum varför substantivet måste ha bestämd form. Detta återspeglar problemet med att göra skillnad mellan definit betydelse och bestämd form.

De två fraserna med ett possessivt pronomen och ett adjektivattribut förklarades mest sällan med en regel: (78 respektive 76 % av motiveringarna innehöll ingen regel). Bara 5 % av informanterna gav den korrekta regeln i dessa fraser, och 17 % respektive 19 % gav fel regel, varför det ser ut som om regeln var okänd för en mycket stor del av informanterna. Den vanliga felaktiga förklaringen (i fråga om *Har din gamla TV/din gammal TV gått sönder*) var att frasen är i singularis, vilket visar att *a*-formen som bestämd form inte var bekant för de flesta av mina informanter.

4 Om sambandet mellan val av form och motiveringarna

Jag har undersökt sambandet mellan behärsksningen av regler och förmågan att välja den rätta formen genom att korstabulera svaren och motiveringarna med rätt respektive fel regel i SPSS. Resultaten visar att sambandet är signifikant ($p < 0,05$) i fråga om 25 fraser. Jag måste ändå påpeka att bara en minoritet av informanterna motiverade sina val av form med regler.

Sambandet mellan rätt formval och korrekt regel syns tydligast i *Jag köpte en dator och en Dvd-spelare. Datorn gick genast sönder* och i *Solen skiner i dag*: 95 respektive 84 % av de informanter som motiverat sitt val hade valt den rätta formen och motiverat den med den rätta regeln. Andelen informanter som valt den rätta formen och motiverat den med den rätta regeln var över 50% också i *efter skolan* och *Pappa köpte en bil. Motorn gick genast sönder*. Å andra sidan finns det också ett samband mellan ett felaktigt val av form och en felaktig motivering. Detta är fallet i samband med flera fraser med possessiv- eller genitivattribut, dvs. *ditt rum*, *din gamla tv* och *Lasses smörgåsar*. De som valt bestämd form av substantivet motiverade detta med att frasen hade bestämd betydelse. Adjektivets grundform ("gammal") motiverades med att frasen inte står i pluralis.

Intressant nog förekommer det gott om fall där informanten motiverar sitt val felaktigt men ändå väljer rätt form: i nio fraser av 28 är "rätt form, fel regel" -kombinationen den vanligaste. Allra vanligast är det i de fall där substantivet är rektion i en prepositionsfras (*på golvet*, *på jobbet*, *i trängseln*, *i huvudet*), där den vanligaste felaktiga motiveringen var att substantivet ska stå i obestämd form efter en preposition. Denna "regel" förekommer ofta i finska skolgrammatikor. Andra fraser där informanterna ofta hade rätt form men fel regel är bl.a. *hans kompis*, *din bror* och *din bästa vän*. I fråga om de andra fraserna var "X nämns för första gången" en vanlig motivering, vilket visar att informanterna

tillägnat sig läroböckernas vanligaste förklaring för bestämd form, dvs. att den används när substantivet nämnts tidigare i samma text. Substantivets bestämda former uppfattades också ofta som pluralformer.

5 Till slut

Jag har i denna artikel presenterat ett test som belyser finska niondeklassares förmåga att välja rätta bestämdhetsformer och motivera sina val på finska. Det blir intressant att se om de tendenser som kommit fram i detta test också kan konstateras i det fritt producerade materialet som jag samlat in av samma informanter.

Ett centralt resultat är att majoriteten av informanterna inte kan motivera sitt val av form med någon grammatisk regel. De konstaterar oftast att den ena formen låter bättre, dvs. de använder sin implicita kunskap i svenskan. Det är mycket vanligt att de väljer rätt form men förklarar valet av form med en felaktig regel. Det är naturligtvis inte nödvändigt att explicit kunna grammatiska regler för att kunna kommunicera på ett främmande språk. Målet för undervisningen i svenska är inte heller att lära sig explicita grammatiska regler utan att kunna tala och skriva relativt korrekt svenska i olika slag av kommunikationssituationer. Den explicita grammatiska kunskapen är dock ett viktigt stöd för de flesta elever på vägen mot en kommunikativ kompetens i svenskan.

Litteratur

- Axelsson, Monica 1994. *Noun phrase development in Swedish as a second language. A study of adult learners acquiring definiteness and the semantics and morphology of adjectives*. Stockholm: Stockholm University Centre for Research and Bilingualism.
- Hellberg, Staffan 1987. Bestämd form: du vet vilken jag menar. I: Ulf Teleman (red.) *Grammatik på villovägar*. Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 73. Stockholm. S. 33-38.
- Järvinen, Eeva-Liisa 2008. Varför är det så svårt för finnar att uttrycka bestämdhet i svenskan? I: Garant, M, Helin, I & Yli-Jokipii, H (red.): *Kieli ja Globalisaatio – Language and Globalization*. AFinLas Årsbok 2008. S: 183–199.
- Myles, Florence, Hooper, Janet & Mitchell, Rosamond 1998. Rote or rule? Exploring the role of formulaic language in classroom foreign language learning. *Language learning* 48. S: 323-364.
- Teleman, Ulf m.fl. 1999. SAG = *Svenska Akademiens grammatik 1-3*. Stockholm: Nordstedts Ordbok.
- Wijk-Andersson, Elsie 1994. Bestämdhetsmarkering och bestämdhetsgivning. I: Holmberg, A. & Larsson, K. (utg.): *Svenskans beskrivning 20*. Lund: Lund University Press. S. 380-387.